

Кримінальне право та кримінологія

УДК 343.35:343.431(477)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17557949>

**Проблеми тлумачення і застосування кримінально-правової заборони
незаконного збагачення в Україні**

Дудоров Олександр Олексійович,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

Стрижевська Анжела Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри кримінально-правової політики та кримінального права

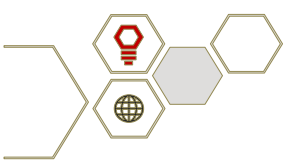
Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-3501-9006>

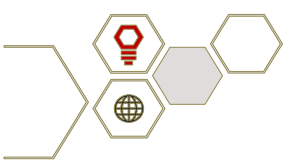
Прийнято: 19.10.2025 | Опубліковано: 31.10.2025

Анотація. Метою статті є висвітлення проблемних аспектів кримінально-правової характеристики незаконного збагачення і висунення на цій основі пропозицій щодо вдосконалення практики застосування чинного кримінального закону. **Методика** включає комплексний аналіз положень чинного кримінального закону України, матеріалів практики його застосування, практики Європейського суду з прав людини, наукових джерел, а також формулювання авторських висновків і рекомендацій. Під час дослідження використано такі



методи наукового пізнання, як логіко-семантичний, формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий, моделювання. За **результатами** проведеного дослідження з'ясовано: ступінь узгодженості кримінально-правової заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення, та практики її застосування із принципами кримінального права; особливості кримінально-правової оцінки опосередкованого незаконного збагачення; неможливість співучасті загального суб'єкта кримінального правопорушення у такому збагаченні. **Висновки.** Встановлено, що кримінально-правова заборона щодо незаконного збагачення, хоч і ґрунтується на презумпції корупційного походження статків особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, фактично допускає кримінальну відповідальність і в разі набуття активів не корупційним шляхом. Доведено, що при застосуванні цієї заборони слід виходити з того, що протиправна поведінка, яка призводить до незаконного збагачення, є поведінкою виключно відповідного суб'єкта, а не інших осіб (зокрема, близьких). Показано, що інше тлумачення суперечитиме принципу особистої кримінальної відповідальності. Аргументовано, що факт опосередкованого набуття активів має встановлюватися за стандартом доказування «поза розумним сумнівом», відмінним від стандарту «переваги доказів» («балансу імовірностей»), який застосовується у справах про визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави. Доведено необґрунтованість кваліфікації поведінки загального суб'єкта за ч. 5 ст. 27, ст. 368-5 КК України як пособництва опосередкованому незаконному збагаченню.

Ключові слова: корупційні кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, незаконне збагачення, принцип правової визначеності, верховенство права, практика Європейського суду з прав людини, законність.



Problems of Interpretation and Application of Criminal Law Prohibitions on Illegal Enrichment in Ukraine

Oleksandr Dudorov,

Doctor of Law, Professor,

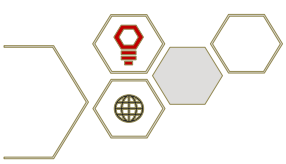
Professor of the Department of Criminal Law Policy
and Criminal Law of the Educational and Scientific Institute of Law
at Taras Shevchenko Kyiv National University,
Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

Anzhela Stryzhevskya,

Candidate of Law, Associate Professor,

Head of the Department of Criminal Law Policy
and Criminal Law of the Educational and Scientific Institute of Law
at Taras Shevchenko Kyiv National University,
Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-3501-9006>

Abstract. The **purpose** of the article is to highlight problematic aspects of the criminal law characterization of illicit enrichment and, on this basis, to propose ways to improve the application of the current criminal law. The **methodology** involves a comprehensive analysis of the provisions of the current criminal legislation of Ukraine, the practice of its application, the case law of the European Court of Human Rights, and relevant scientific sources, followed by the formulation of the author's conclusions and recommendations. The research employed such scientific methods as logical-semantic, formal-logical, system-structural, comparative-legal, and modeling approaches. The study **revealed** the degree of consistency between the criminal law prohibition governing liability for illicit enrichment and the principles of criminal law; the specific features of criminal law assessment of indirect illicit enrichment; and the impossibility of participation by a general subject of a criminal offense in such

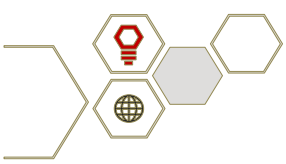


enrichment.

Conclusions. It has been established that the criminal law prohibition concerning illicit enrichment, although based on the presumption of the corrupt origin of the assets of a person authorized to perform functions of the state or local self-government, in fact allows for criminal liability even in cases where the assets were acquired through non-corrupt means. It is proven that when applying this prohibition, one should proceed from the premise that unlawful conduct leading to illicit enrichment is the behavior exclusively of the relevant subject, not of other persons (including close relatives). Any other interpretation would contradict the principle of personal criminal liability. It is argued that the fact of indirect acquisition of assets must be established according to the standard of proof “beyond reasonable doubt,” which differs from the “preponderance of evidence” (“balance of probabilities”) standard applied in cases concerning the recognition of assets as unjustified and their recovery to the state. The study substantiates the lack of legal grounds for qualifying the conduct of a general subject under Part 5 of Article 27 and Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine as aiding and abetting indirect illicit enrichment.

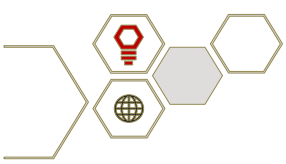
Keywords: corruption-related criminal offenses, criminal offenses in the field of official activity, illicit enrichment, principle of legal certainty, rule of law, case law of the European Court of Human Rights, legality.

Постановка проблеми. Кримінально-правова заборона щодо незаконного збагачення (ст. 368-5 КК) визнається одним із найбільш контраверсійних положень антикорупційного законодавства. До ухвалення 26.02.2019 р. резонансного рішення КСУ, яким попередника цієї норми (ст. 368-2) було визнано неконституційною [1], існували діаметрально протилежні оцінки її змісту, а правозастосування перебувало у патовій ситуації. Проте й після рекриміналізації (31.10.2019 р.) ст. 368-5 КК залишається «каменем спотикання», а пошук моделі, здатної ефективно протидіяти латентній корупції та не порушувати засади національного права, триває. Судова практика лише



формується; «результативних» вироків – одиниці, попри сотні проваджень. Як відзначає офіційний опонент Б. Головкін у відгуку на дисертацію І. Юрчишина, медіапростір насичений журналістськими розслідуваннями щодо сумнівних статків посадовців у воєнний час, що підсилює суспільний резонанс та недовіру, тоді як антикорупційні органи та суди не демонструють очікуваних результатів; перспективною вважається ширша «цивільна конфіскація». Проблематика тлумачення й застосування ст. 368-5 КК на пряму пов'язана з допустимістю обмеження конституційних прав задля суспільного інтересу. Показовою є позиція В. Навроцького: корупція ставить себе понад законом, протидія має здійснюватися в межах законності; водночас викривлене розуміння презумпції невинуватості нерідко стає інструментом «захисту» корупціонерів та блокування дієвих ініціатив [2, с. 48]. Погляди авторів еволюціонували від скепсису до розуміння необхідності кримінальної відповідальності за незаконне збагачення як завершального рубежу антикорупційної політики. Прогнозувалося, що й після відновлення норми її застосування буде проблемним без «нульового декларування», попри непопулярність цього кроку. Лише кілька обвинувальних вироків за час дії ст. 368-5 (поряд із активністю цивільних механізмів стягнення активів) підтвердили цей прогноз [3, с. 470]. Актуальність теми посилюється у зв'язку з презентацією проєкту нового КК України [4], у якому передбачено оновлені положення про незаконне збагачення (ст. 9.5.11) та визначення законних активів і набуття активів, що актуалізує питання оптимальності майбутніх формулювань кримінального закону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правові аспекти незаконного збагачення ґрунтовно опрацьовано у вітчизняній літературі. Комплексну модель кримінальної відповідальності пропонує Б. Безгинський [5], виокремлюючи об'єктивні й суб'єктивні ознаки складу та критерії значного приросту активів. На особливостях кваліфікації за ст. 368-5 КК України зосереджується І. Панаїд [6], враховуючи специфіку суб'єкта та конкуренцію норм. Об'єктивну сторону злочину та необхідність розмежування законного і



незаконного приросту активів уточнює І. Юрчишин [7]. Фінансово-аналітичним методам підтвердження походження активів, набуттю через третіх осіб і доказовим підходам увагу приділяє І. Ясінь [8].

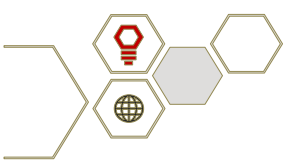
У цьому контексті незаконне збагачення у взаємозв'язку з цивільною та спеціальною конфіскацією як елемент антикорупційної політики розглядає Д. Михайленко [9]. На ризиках надмірного втручання та значенні доказових гарантій наголошує М. Рубашенко [10]. Законодавчі вади попередньої редакції ст. 368-2 КК критикує В. Киричко [11], вказуючи на можливість зловживань. Процесуальні та матеріальні критерії для забезпечення пропорційності і недопущення дублювання відповідальності формулює О. Гладун [12].

Крім того, початковий етап розслідування, формування версій походження активів і тактику доказування досліджує Л. Сванадзе [13]. Цивільно-правовим інструментам визнання активів необґрунтованими та доказуванню бенефіціарного володіння увагу приділяє В. Михайленко [14]. Форми об'єктивної сторони незаконного збагачення, зокрема придбання активів за дорученням як приховану форму володіння, уточнює А. Граб [15]. Стандарти доказування та співвідношення кримінальних і цивільних механізмів стягнення активів систематизує Я. Вороніжський [16].

Представлені дослідження формують цілісне бачення предмета регулювання, окреслюють системні орієнтири для вдосконалення кримінально-правових норм і підвищення ефективності антикорупційних механізмів з урахуванням стандартів верховенства права.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Попри те що проблематика кримінально-правової характеристики незаконного збагачення активно досліджується в юридичній літературі України, чимало її аспектів залишаються дискусійними або недостатньо опрацьованими. До таких аспектів належать: ступінь узгодженості ст. 368-5 КК і практики її застосування з принципами кримінального права; особливості кримінально-



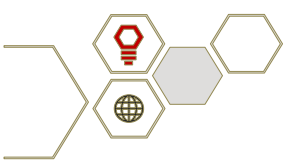
правової оцінки опосередкованого незаконного збагачення; можливість співучасті загального суб'єкта кримінального правопорушення в такому незаконному збагаченні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

З огляду на наведене, метою статті є розкриття окремих проблемних аспектів кримінально-правової характеристики незаконного збагачення та формулювання на цій основі пропозицій щодо вдосконалення практики застосування КК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із тексту ст. 368-5 КК випливає, що предикатні стосовно незаконного збагачення делікти можуть бути і некорупційними. Цю позицію обстоює І. Юрчишин [7, с. 106], стверджуючи, що особа може незаконно збагачуватися за рахунок дій, для вчинення яких вона не використовує надані повноваження, і що незаконне збагачення може відбуватися у формах «замаскованої латентної економічної злочинності». Аналогічну думку висловлює І. Ясінь [7, с. 114, 145, 158–159], зазначаючи, що активи у складі незаконного збагачення можуть бути отримані внаслідок будь-якого корисливого злочину (не обов'язково корупційного) або іншого правопорушення (цивільно-правового, господарського, податкового чи адміністративного). Підтримуючи такий підхід *de lege lata*, водночас висловимо сумнів у його відповідності призначенню ст. 368-5 КК як засобу протидії латентній корупції.

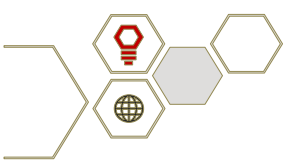
У юридичній літературі пропонувалося вдосконалити склад злочину «незаконне збагачення» (ст. 368-2 КК) шляхом уточнення зв'язку набуття активів із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування [8, с. 11, 85–88, 126, 212]. Перевагою такого підходу *de lege ferenda* є закріплення корупційного характеру злочину, адже в основу заборони покладено презумпцію корупційного походження активів особи, уповноваженої на виконання публічних функцій. Як зазначає Д. Михайленко [9, с. 182], кримінальна відповідальність за незаконне збагачення забезпечує прозорість поведінки



публічних службових осіб і є дієвим засобом протидії латентній корупції, оскільки не залежить від встановлення конкретних корупційних діянь і ґрунтується на наявності в суб'єкта надмірного майна без законного пояснення; при цьому презюмується його корупційне походження.

У цьому контексті М. Хавронюк у відгуку офіційного опонента на дисертацію М. В. Кочерова «Відповідальність за незаконне збагачення (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)» відзначав, що не має принципового значення, чи вдається викрити корупціонера безпосередньо під час вчинення протиправних дій, чи про його корупційну діяльність стає відомо тоді, коли вона засвідчується статками, незрівнянними зі статусом публічного службовця. Водночас про антикорупційну спрямованість ст. 368-5 КК можна лише здогадуватися, виходячи з: а) законодавчої вказівки на суб'єкта (п. 1 примітки ст. 368-5 КК); б) дефініції законних доходів (п. 4 примітки); в) історії трансформації норми, пов'язаної з імплементацією ст. 20 Конвенції ООН проти корупції. При цьому встановлення такого зв'язку в кожному випадку застосування норми про незаконне збагачення фактично перетворило б її на неефективну.

У цьому контексті для дотримання принципу *non bis in idem* Д. Михайленко [9, с. 486] пропонував закріпити в примітці до статті КК про незаконне збагачення положення: «Особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, якщо встановлено, що збільшення її активів і/або активів членів її сім'ї, які значно перевищили їхні законні доходи, відбулося в результаті вчинення іншого злочину чи правопорушення». Проте незаконне збагачення саме тому і має тягнути кримінальну відповідальність, що необґрунтована поява (збільшення) активів спеціального суб'єкта стає результатом вчинення ним латентного корупційного делікту. Отже, зазначене положення навряд чи узгоджується з покладеною в основу досліджуваної кримінально-правової заборони презумпцією корупційного походження статків особи, уповноваженої на виконання функцій

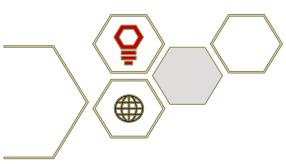


держави або місцевого самоврядування.

Слушною є позиція М. Рубашенка [10, с. 11, 13], який зазначає, що ст. 368-5 КК принципово уможлиблює кримінальну відповідальність і тоді, коли особа набула активи не в корупційний (чи навіть у правомірний) спосіб, але з часом втратила докази цього. Дослідник підкреслює, що багато службових осіб мають бізнес-минуле і могли отримати неофіційні активи ще до державної служби, зокрема в некорупційний спосіб. Особа може набути значні суми внаслідок іншої своєї або чужої діяльності; ця діяльність може бути й злочинною, але не пов'язаною з виконанням публічних функцій, тобто позбавленою корупційної природи. Подібні міркування раніше висловлював В. Киричко [11, с. 148–149], наголошуючи на нетотожності понять «активи, законність підстав набуття яких не підтверджується доказами» та «незаконні активи» і ризику інкримінування ст. 368-2 КК в разі законного набуття активів за відсутності підтвердних доказів. Таким чином, чинній редакції ст. 368-5 КК у частині визначення предмета незаконного збагачення властиве недотримання принципу правової визначеності як елемента верховенства права.

Якщо словосполучення «законні доходи», вжите в ст. 368-5 КК, є недостатньо визначеним, як вважає І. Юрчишин [7, с. 114–115], то чи можна вважати достатньо визначеним термін «доходи» (службової особи та членів її сім'ї), який фігурує в редакції кримінально-правової заборони, сформульованій цим дослідником [7, с. 200]? Дохід може бути і нелегальним (неправомірним). Постає питання, чи не ускладнимо ми правозастосування, якщо в оновленій кримінально-правовій нормі про незаконне збагачення фігуруватимуть просто доходи без уточнення їхнього правомірного характеру.

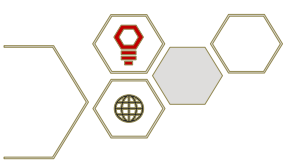
Засудження особи за вчинення кримінального правопорушення повинно відповідати стандартам ст. 7(1) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Попри лаконічність, ст. 7(1) ЄКПЛ містить гарантії текстуального та контекстуального характеру. Згідно з практикою ЄСПЛ, вона вимагає передбачуваності засудження і покарання, а також особистої та винної



відповідальності. ЄСПЛ підкреслює, що навіть чіткість кримінального закону сама по собі не гарантує дотримання ст. 7 ЄКПЛ, оскільки її порушення можливе і через тлумачення та застосування норми судами [17].

У цьому контексті під час застосування ст. 368-5 КК необхідно виходити з того, що протиправна поведінка, яка спричиняє незаконне збагачення особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є поведінкою саме цієї особи, а не інших (наприклад, близьких). Формальна належність активів іншим особам не змінює кваліфікації, проте має бути доведено, що саме незаконні дії службової особи зумовили набуття активів нею самою або її оточенням. Інше тлумачення суперечитиме принципу особистої відповідальності в кримінальному праві. Відповідно до ч. 2 ст. 61 Конституції України юридична відповідальність має індивідуальний характер; особа відповідає лише за власні дії, і не допускається відповідальність за діяння іншої особи.

Показовими є зауваження В. Трепака, який у період чинності статті 368-2 Кримінального кодексу України звертав увагу на спрощений підхід правоохоронних органів до доведення вини у випадках незаконного збагачення. Зокрема, не завжди враховувалися всі можливі законні доходи особи, у тому числі ті, що не відображені в базах даних фіскальних органів, а також не бралася до уваги можливість наявності родинних заощаджень [18]. Дані засобів масової інформації та аналіз матеріалів окремих кримінальних проваджень свідчать, що подібна практика зберігається і щодо застосування статті 368-5 КК України. Такий обвинувальний ухил, очевидно, може посилюватися через визначення законних активів (доходів) особи, запропоноване розробниками проєкту нового Кримінального кодексу (п. 4 ст. 9.5.1), відповідно до якого законними вважаються активи (доходи), правомірно отримані особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, лише протягом часу виконання цих функцій, зокрема визначених пунктами 7 і 8 частини першої статті 46 Закону України «Про запобігання корупції» [4].

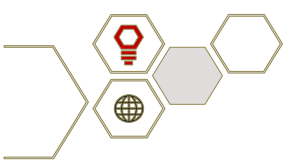


У цьому контексті доцільно визнати законними також активи (доходи) з правомірним походженням, отримані до набуття статусу публічної особи, зокрема заробітну плату, подарунки чи спадщину. З огляду на це, якщо захисна версія походження коштів, за які були придбані активи, не спростована за стандартом «поза розумним сумнівом», інкримінування порушення статті 368-5 КК слід розглядати як порушення принципу особистої відповідальності у кримінальному праві.

Поширення дії статті 368-5 КК на активи, отримані з порушенням норм інших галузей права (у тому числі не самою особою, а її близькими), призводить до: соціально необґрунтованого розширення меж кримінальної відповідальності за рахунок охоплення дій, врегульованих некримінальним законодавством; порушення конвенційних гарантій особистої та винної відповідальності.

Зважаючи на наведене, вважаємо, що у випадках, коли незаконне збагачення є наслідком деліктів, відмінних від кримінальних правопорушень, можливо застосовувати положення про малозначність, передбачене частиною другою статті 11 КК України.

У пункті 5 Рішення Конституційного Суду України щодо неконституційності статті 368-2 Кримінального кодексу [1] висловлено занепокоєння тим, що сторона обвинувачення може не встановити конкретний спосіб набуття активів, унаслідок чого кваліфікація за цією нормою фактично залежатиме від суб'єктивної оцінки органу досудового розслідування. У цьому контексті постає питання: чи можуть окремі недоліки досудового провадження бути підставою для визнання неконституційною самої кримінально-правової заборони, порушення якої встановлюється саме у цьому провадженні? Адже визначення складу будь-якого кримінального правопорушення залежить від правозастосовної діяльності, зокрема від повноти збирання, перевірки та оцінки доказів. Якщо послідовно дотримуватися цієї логіки, більшість кримінально-правових складів потребували б аналогічної перевірки на відповідність Конституції.

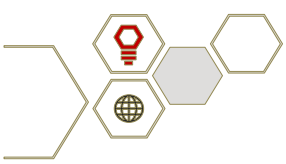


З огляду на це, чинна редакція статті 368-5 КК України, що орієнтується на активи, розмір яких перевищує законні доходи особи більш ніж на суму трьох тисяч прожиткових мінімумів, також не позбавлена потенційного ризику суб'єктивізму. Такий підхід, за аналогією, може викликати сумніви щодо відповідності цієї норми принципам правової визначеності. Інкримінування складу злочину, передбаченого статтею 368-5 КК, вимагає підтвердження відсутності всіх можливих законних джерел походження активів, що значно ускладнює процес доказування.

Як слушно зазначає Д. Михайленко, за умов високої латентності корупційних злочинів законність походження значних майнових активів значно простіше підтвердити самій особі, обвинуваченій у корупції, ніж стороні обвинувачення довести незаконний спосіб їх набуття [9, с. 371]. Такий висновок підкреслює необхідність удосконалення механізмів доведення у справах про незаконне збагачення, зокрема шляхом запровадження більш чітких критеріїв оцінки законності джерел активів та посилення процесуальних гарантій сторін кримінального провадження.

У світлі наведеного запропоноване І. Юрчишиним визначення умисного незаконного збагачення як значного збільшення активів службової особи, вартість яких більш ніж на одну тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її доходи або доходи членів сім'ї [7, с. 200], не усуває головної проблеми правозастосування – складності доведення та спростування захисних версій походження майна.

Як набуття активів, так і збільшення активів передбачають встановлення однакової визначальної ознаки – невідповідності між законними доходами особи та її фактичними статками. Жодне з цих формулювань не звільняє сторону обвинувачення від обов'язку довести незаконність походження активів, що впливає із самої конструкції складу злочину. Отже, зміна термінології не має потенціалу істотно підвищити ефективність досудового розслідування, оскільки в будь-якому разі необхідно встановити джерела доходів, обсяги витрат, розмір



активів і їхню вартість.

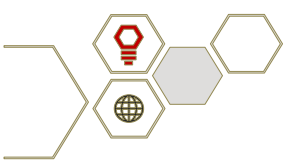
З об'єктивної сторони незаконне збагачення полягає у суспільно небезпечному діянні, що виражається в набутті активів, визначеному у п. 2 примітки до ст. 368-5 Кримінального кодексу України. Це положення дає підстави виокремити дві форми такого діяння:

1. пряме набуття активів – отримання їх у власність особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
2. опосередковане набуття активів – коли вони набуваються третіми особами (фізичними чи юридичними) за дорученням службової особи або коли остання може прямо чи опосередковано здійснювати розпорядження цими активами.

Специфіка опосередкованого набуття активів полягає в юридичному ототожненні дій третіх осіб із діями спеціального суб'єкта незаконного збагачення, що істотно ускладнює доведення кримінально протиправного характеру набутого майна. У працях І. Юрчишина [7, с. 117–119] обґрунтовано, що в сучасних українських реаліях службові особи нерідко приховують активи, оформлюючи їх на членів сім'ї або близьких родичів. У цьому контексті слушним є твердження про необхідність урахування доходів членів сім'ї особи, зазначеної у ст. 368-5 Кримінального кодексу України, під час кримінально-правової кваліфікації незаконного збагачення.

Загалом погоджуючись із наведеними міркуваннями, слід зазначити, що чинне легальне визначення набуття активів, подане у п. 2 примітки до ст. 368-5 КК, уже охоплює випадки опосередкованого набуття активів, коли вони фактично опиняються у власності третіх осіб (не лише членів сім'ї), а також дозволяє враховувати доходи членів сім'ї обвинуваченого.

У цьому зв'язку доречно нагадати, що у відгуку офіційного опонента на дисертаційне дослідження О. Гузоватого «Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (порівняльне дослідження)» В. Мисливий зазначив: норма ст. 368-2 КК створює передумови для ухилення від відповідальності осіб, які без

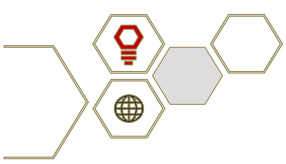


законних підстав збільшують активи інших осіб із відома службової особи. На цій підставі пропонувалося уточнити законодавче положення, визнаючи злочином передачу активів третій особі за згодою уповноваженої особи.

Однак такий підхід породжував би суперечність: суб'єктом незаконного збагачення визнавався б не службовець, який фактично отримує незаконну вигоду, а особа, що лише сприяє її передачі. Натомість визначення опосередкованого набуття активів, наведене у п. 2 примітки до ст. 368-5 КК, адекватно розв'язує проблему криміналізації переадресування активів, не порушуючи логіки суб'єктного складу злочину.

У п. 2 примітки ст. 368-5 КК використано нетипове для матеріального кримінального закону формулювання «якщо доведено». Це привертає увагу, оскільки згідно з п. 1 ч. 1 ст. 92 КПК України обставини вчинення кримінального правопорушення й так підлягають доказуванню. Тобто має місце «вплетення» кримінально-процесуального елементу в матеріальну норму. Акцентуючи на тому, що відповідальність спеціального суб'єкта можлива за умови доведення певних обставин, законодавець фактично допускає притягнення і в ситуації, коли таких обставин реально не було, але на підставі доказів суд дійде висновку про їх існування. Звичайна судова помилка (коли суд визнає доведеним те, чого не було) у контексті п. 2 примітки ст. 368-5 КК постає як допустимий наслідок чинної редакції норми. Прикладом є визнання доведеним факту доручення іншій особі набути активи, хоча такого доручення реально не існувало. Показово, що Д. Михайленко, аналізуючи напрями вдосконалення цієї норми, пропонував виводити фактичний контроль над активами через спростовну презумпцію, за якою активи в певних випадках визнаються підконтрольними службовцю [9, с. 257–258].

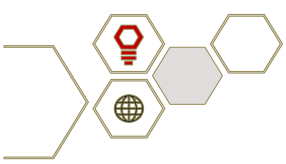
Отже, мовиться про своєрідний доказовий стандарт, за якого у кримінальному провадженні може бути зроблено висновок, що особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, набула певні активи за відсутності їх безпосереднього набуття. Як слушно



зазначає О. Гладун, формулювання «якщо доведено, що...» у ст. 368-5 КК вказує на необхідність дотримання стандарту «поза розумним сумнівом» [12, с. 83]. Подібні стандарти (хоч і рідко) встановлюються законом (наприклад, примітка ст. 301-1 КК) або формуються практикою. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 роз'яснено, що питання про умисел на позбавлення життя вирішується з урахуванням сукупності обставин: способу і знаряддя, кількості та характеру поранень, причин припинення дій, поведінки сторін тощо; такий підхід підтверджується практикою Касаційного кримінального суду Верховного Суду.

Із п. 2 примітки ст. 368-5 КК випливає, що факт опосередкованого набуття активів (наприклад, за дорученням спеціального суб'єкта) потребує доведення і не може просто презюмуватися. Це завдання є складним і становить один із головних викликів застосування відповідної заборони. Ще на етапі законопроектної роботи, що призвела до запровадження ст. 368-5 КК замість ст. 368-2, підтримуючи криміналізацію опосередкованого набуття активів (контроль над ними через надання коштів або вказівки іншій особі укласти правочин, у т. ч. фіктивний), ми прогнозували труднощі доказування факту такої вказівки [19, с. 80–81].

І. Панаїд слушно зазначає, що доручення третій особі слід розглядати не як цивільно-правовий документ, а як вказівку діяти в інтересах реального власника – уповноваженої особи. Він наголошує на потребі формування критеріїв, які свідчитимуть про зв'язок суб'єкта з активами та дадуть змогу суду обґрунтовано встановити вину. Зауважується, що такі критерії поступово формуються судовою практикою через споріднений інститут «цивільної конфіскації» [6, с. 9, 88–92, 115]. Л. Сванадзе підкреслює, що при встановленні події незаконного збагачення слід з'ясувати відомості про активи, які формально належать третій особі, але фактично перебувають під контролем підозрюваного через неформальне право розпорядження ними. Йдеться про ситуації, коли третя особа є номінальним власником і діє виключно за вказівками фактичного бенефіціара;

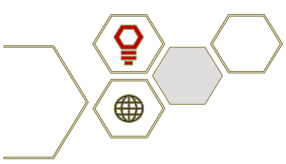


контроль над майном має бути підтвердженим і виключати випадки реальної самотійності третьої особи [13, с. 92]. В. Михайленко слушно зазначає, що вимагати у справах щодо визнання активів необґрунтованими цивільно-правового договору доручення абсурдно, оскільки службовець, прагнучи приховати активи, не оформлюватиме таких документів. Для встановлення домовленості між номінальним і фактичним власником достатньо довести намір службовця координувати дії набувача; з огляду на відсутність вимоги письмової форми можуть враховуватися й усні домовленості [14, с. 155–156, 158].

Подібний підхід застосовний і до п. 2 примітки ст. 368-5 КК. А. Граб зазначає, що при кваліфікації незаконного збагачення у випадку набуття активів іншою особою юридичне оформлення доручення не вимагається — достатньо встановити фактичний вплив суб'єкта, підтверджений сукупністю доказів (спільне користування майном, оплата витрат, координація придбання тощо). Водночас факт домовленості або вказівки має бути доведений у межах стандарту «поза розумним сумнівом» [15, с. 23].

Водночас слід наголосити, що у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави застосовується стандарт доказування «переваги доказів» (або «балансу імовірностей»), принципово відмінний від стандарту «поза розумним сумнівом», який діє у кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення. Я. Вороніжський підкреслює, що у справах про визнання активів необґрунтованими не відбувається наближення цього стандарту до кримінального. За умови достатньої доведеності прокурором необґрунтованості активів та їх зв'язку з уповноваженою особою відбувається перекладення тягара доказування на таку особу та номінального власника (якщо активи оформлено на нього), які повинні або спростувати зв'язок, або довести законне походження активів. Надання відповідачем переконливіших доказів щодо одного з елементів предмета доказування є підставою для відмови в позові [16, с. 191, 225, 228].

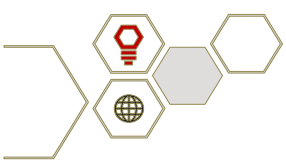
Отже, з огляду на стандарт доведення «поза розумним сумнівом»,



встановлення домовленості між номінальним і фактичним власниками активів при застосуванні ст. 368-5 КК вимагає переконливих доказів зі сторони обвинувачення. Цей стандарт означає, що сукупність установлених обставин має виключати інше розумне пояснення події, окрім того, що інкримінований злочин було вчинено і обвинувачений є винним. Наявність обставин, які не узгоджуються з версією обвинувачення або допускають іншу розумну версію події, породжує сумнів у доведеності вини.

Для дотримання стандарту «поза розумним сумнівом» недостатньо, щоб версія обвинувачення була лише більш імовірною, ніж версія захисту. Кожен обґрунтований сумнів має бути спростований фактами, встановленими на підставі допустимих доказів, і єдиною розумною версією подій має залишатися та, що підтверджує винуватість обвинуваченого [20]. Відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України, обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях. З огляду на це співучасть в опосередкованому незаконному збагаченні видається фактично неможливою. Хоча в літературі така позиція не є однозначною [6, с. 89–90; 9, с. 258–259, 371–372], умисел співучасників повинен бути встановлений щодо кожного окремо, а їх дії мають характеризуватися двостороннім суб'єктивним зв'язком – усвідомленням існування виконавця, характеру його діянь і спільності дій: «мінімальною межею двостороннього зв'язку... є усвідомлення співучасниками наявності виконавця... і того, що виконавець усвідомлює спільність дій» [21, с. 145].

Такий суб'єктивний зв'язок може стосуватися лише реальних та передбачуваних обставин, але не може поширюватися на майбутню оцінку доказів судом та можливість подолання стандарту «поза розумним сумнівом». До того ж від цього стандарту не пропонують відмовлятися і розробники проєкту нового КК (п. 5 ст. 9.5.1) [4]. Таким чином, вимога встановлення умисної спільності дій виходить за межі можливого «горизонту» прогнозування подій пересічним суб'єктом кримінального правопорушення. Отже, якщо особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування,



визнається винною в незаконному збагаченні у зв'язку з доведенням того, що вона доручила іншій особі набути активи або могла прямо чи опосередковано здійснювати дії, тотожні розпорядженню такими активами, підстав для кваліфікації дій інших осіб як співучасті немає. У таких випадках активи формально переходять до іншої особи, але фактичний контроль над ними зберігає службова особа.

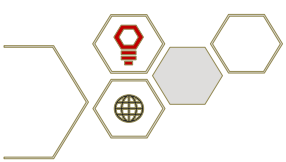
У такому випадку будь-які домовленості між суб'єктом незаконного збагачення та іншими особами не можуть охоплювати питання, пов'язані з подальшим доведенням у кримінальному провадженні факту доручення чи здійснення контролю над активами. Отже, відсутній необхідний двосторонній суб'єктивний зв'язок, властивий співучасті, а дії третьої особи фактично лише забезпечують реалізацію схеми прихованого набуття активів, не формуючи при цьому спільного злочинного наміру.

Звернемо увагу й на те, що у випадках інкримінування пособництва обов'язковим є чітке визначення на рівні фактичних обставин обвинувачення конкретного способу (способів), за допомогою яких особа сприяла іншій особі у вчиненні кримінального правопорушення. Однак на практиці ця вимога часто ігнорується, зокрема у резонансних кримінальних провадженнях, що потребує критичної оцінки принаймні з огляду на дві суттєві обставини.

По-перше, перелік способів пособництва, визначений ч. 5 ст. 27 Кримінального кодексу України, має вичерпний характер.

По-друге, набуття активів іншою фізичною чи юридичною особою (за наявності ознак, визначених у п. 2 примітки до ст. 368-5 КК) належить до об'єктивної сторони незаконного збагачення, тобто характеризує поведінку виконавця злочину. Водночас пособництво як форма співучасті, що передбачає розподіл ролей, не охоплює безпосереднє виконання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Як слушно зауважує О. Кваша, пособник лише сприяє виконавцеві злочину в реалізації його наміру, не здійснюючи при цьому дій, що утворюють

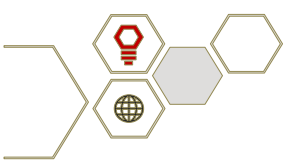


об'єктивну сторону злочину виконавця [22, с. 431]. У працях Р. Орловського акцентовано, що первинне призначення субінституту співучасті з розподілом ролей полягає у забезпеченні кримінальної відповідальності осіб, які не вчиняють діяння, описаного в диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України [21, с. 28, 93, 148–149, 396].

Можливість співучасті у злочині незаконного збагачення заперечується також у сучасній зарубіжній доктрині кримінального права. Це положення має істотне значення, адже, як відомо, ст. 368-5 КК України має міжнародно-правову природу та була розроблена з урахуванням положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції. У цьому контексті правовий досвід держав – учасниць Конвенції може слугувати орієнтиром для вдосконалення національної правозастосовної практики.

Так, згідно зі ст. 438bis, якою КК Іспанії був доповнений у 2022 р., посадова особа, яка під час виконання своїх функцій або упродовж п'яти років після їх припинення отримала збільшення майна чи скасування зобов'язань на суму понад 250 000 євро порівняно з документально підтвердженими доходами та відкрито відмовилася виконати законні вимоги компетентних органів щодо підтвердження їх походження, карається позбавленням волі на строк від шести місяців до трьох років, штрафом у розмірі до трикратного обсягу необґрунтованого приросту та позбавленням права обіймати державні посади і брати участь у виборах на строк від двох до семи років.

Коментуючи зазначену норму, М. Кінтас Перес підкреслює складність встановлення співучасті у злочині незаконного збагачення, а у разі її доведення – надмірність покарання підбурювача, необхідного співучасника або пособника. Дослідниця також зауважує, що проблемним є випадок, коли особа, яка не є посадовою, сприяє або спонукає до збільшення майна службової особи. Якщо активи мають незаконне походження, така особа фактично виступає співучасником предикатного злочину (наприклад, хабарництва), а у разі сприяння законній операції (скажімо, продажу акцій) її поведінка не повинна



тягнути за собою кримінальну відповідальність [23, р. 359, 361].

Остання теза, як видається, безпосередньо корелює з положеннями кримінального права України, оскільки питання про невідповідність активів особи, уповноваженої на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, її законним доходам вирішується *post factum* у межах судового розгляду кримінального провадження.

З огляду на це можна сформулювати такі проміжні висновки.

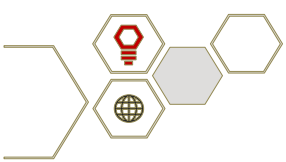
1. У випадках, коли фізичні особи, які набували активи для уповноваженої особи або сприяли цьому (наприклад, брали участь у перемовинах щодо придбання майна чи передавали кошти), усвідомлювали, що джерелом таких коштів є кримінально протиправні дії, вони мають нести відповідальність або за співучасть у кримінальному правопорушенні, шляхом вчинення якого були здобуті кошти (ст. 191 чи ст. 368 КК), або за причетність до відповідного предикатного діяння (ст. 198 або ст. 209 КК).

2. Якщо ж не встановлено обізнаність таких осіб про вчинення уповноваженою особою кримінального правопорушення, унаслідок якого отримано кошти для придбання активів, вимога передбачати можливе майбутнє визнання цих активів неспівмірними із законними доходами є явно надмірною.

У практиці Європейського суду з прав людини послідовно реалізується підхід до розуміння принципу передбачуваності закону *in concreto*, тобто у його застосуванні до конкретної особи в конкретний момент засудження та призначення покарання на підставі чинного на той час закону [24]. Суд у своїх рішеннях бере до уваги кілька ключових критеріїв.

По-перше, враховується сфера дії норми: якщо вона адресована вузькому колу професіоналів (наприклад, службовим особам), рівень вимог до їхньої обачності та правової поінформованості є підвищеним. Це, у свою чергу, зменшує підстави для посилення на непередбачуваність покарання [25].

По-друге, оцінюється можливість особи передбачити кримінально-правові наслідки своїх дій, зокрема з урахуванням доступності юридичної консультації



[26]. ЄСПЛ аналізує, чи міг заявник на момент вчинення діяння розумно передбачити (за потреби – за допомогою юриста) ризик кримінального переслідування та визнання винним [27, с. 18].

«Накладення» зазначених підходів ЄСПЛ на реалії українського кримінального права у контексті відповідальності за співучасть у незаконному збагаченні дає підстави для кількох висновків.

1. Специфічний правовий зміст ст. 368-5 Кримінального кодексу України актуалізує питання про те, чи допускає кримінальний закон співучасть загальних суб'єктів кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 18 КК) у межах цього складу злочину.

2. Наразі відсутні узагальнені правові висновки Верховного Суду щодо можливості такої співучасті, а аналіз даних Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить про відсутність усталеної судової практики з цього питання.

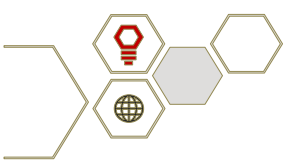
3. Додаткову складність становить те, що ст. 368-5 КК визначає спеціального суб'єкта – особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка підпадає під дію спеціальних обмежень і вимог, не властивих загальним суб'єктам кримінальної відповідальності.

Отже, у контексті притягнення до відповідальності за незаконне збагачення загальні суб'єкти кримінального правопорушення не мають такого самого обсягу правових обов'язків і передбачуваності наслідків, як спеціальні суб'єкти, на яких поширюється дія цієї кримінально-правової норми.

Висновки

Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі висновки.

1. Попри обґрунтованість кримінально-правової заборони незаконного збагачення презумпцією корупційного походження статків особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, чинна редакція ст. 368-5 КК у частині визначення предмета злочину не відповідає принципу правової визначеності як складника верховенства права. Вона



допускає кримінальну відповідальність і тоді, коли активи набуті не корупційним шляхом, що суперечить призначенню ст. 368-5 КК. Доцільним у правозастосовній практиці видається звернення до норми про малозначність.

2. Під час застосування ст. 368-5 КК необхідно виходити з того, що протиправна поведінка, яка зумовлює незаконне збагачення, є поведінкою саме уповноваженої особи, а не інших осіб. Інше тлумачення суперечило б принципу особистої кримінальної відповідальності. Порухення цього принципу має місце і тоді, коли обвинувачення висувається без спростування в межах стандарту «поза розумним сумнівом» захисної версії щодо законного походження коштів, за які набуті активи.

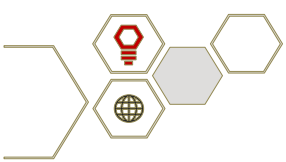
3. П. 2 примітки ст. 368-5 КК нетипово закріплює особливий доказовий підхід, який допускає висновок про опосередковане набуття активів уповноваженою особою. Такий факт не може презюмуватися та повинен бути доведений за стандартом «поза розумним сумнівом», що істотно відрізняється від стандарту «переваги доказів», застосовуваного в справах про необґрунтовані активи.

4. Кримінально-правову кваліфікацію дій загального суб'єкта як пособництва опосередкованому незаконному збагаченню (ч. 5 ст. 27, ст. 368-5 КК) необхідно виключати через специфіку конструкції складу злочину та відсутність ознак співучасті. Крім того, таке засудження було б непередбачуваним для особи в розумінні ст. 7(1) ЄКПЛ.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лютого 2019 р. № 1-п/2019. URL: <http://www.ccu.gov.ua/dokument/1-p2019> (дата звернення: 21.08.2025).

2. Навроцький В.О. Кримінально-правові аспекти презумпції



невинуватості. *Протидія злочинності: теорія і практика* : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 жовтня 2016 р.). Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. С. 47–51.

3. Загальнотеоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні : колективна монографія / О.О. Дудоров та ін. Запоріжжя, 2019. 476 с. URL: <http://dudorov.com.ua/images/download/monografia-zatkpokarvu.pdf> (дата звернення: 21.08.2025).

4. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 21.07.2025 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/08/20/00-kontrolnyj-proyekt-kk-21-07-2025.pdf> (дата звернення: 21.10.2025).

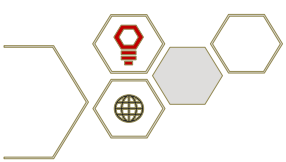
5. Безгинський Б.Г. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2022. 195 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/f546c744-4714-4d0b-9a8a-24ed8dd224d1> (дата звернення: 21.08.2025).

6. Панаїд І.В. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (стаття 368-5 Кримінального кодексу України) : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Харків, 2024. 209 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/20336?locale=ru> (дата звернення: 21.08.2025).

7. Юрчишин І.Б. Кримінально-правова характеристика незаконного збагачення : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Чернігів, 2025. 234 с.

8. Ясінь І.М. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 236 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/839> (дата звернення: 21.08.2025).

9. Михайленко Д.Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2018.



505 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/3ce4d019-8492-47fb-9e7b-a582eebcf111> (дата звернення: 21.08.2025).

10. Рубашенко М.А. Незаконне збагачення: міфічна загроза та приховані загрози криміналізації. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2019. № 1. С. 1–31. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2019.12.188305>.

11. Киричко В.М. Законодавчий вірус у системі КК України: визначення і актуалізація проблеми на прикладі ст. 368-2 КК «Незаконне збагачення». *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 142–151.

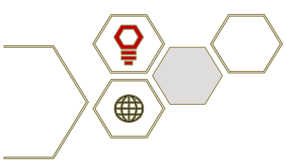
12. Гладун О.З. Проблеми криміналізації незаконного збагачення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 1. С. 78–87. DOI: [10.32886/instzak.2020.01.08](https://doi.org/10.32886/instzak.2020.01.08).

13. Сванадзе Л.П. Початковий етап розслідування незаконного збагачення: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2024. 230 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/entities/publication/77d9ba91-d17f-48b9-a8ea-e0533bb7ab08> (дата звернення: 21.08.2025).

14. Михайленко В.В. Набуття активів іншими особами в цілях правової процедури визнання активів необґрунтованими і стягнення їх у дохід держави. *Слово Національної школи суддів України*. 2022. № 1–2. С. 151–159. DOI: [10.37566/2707-6849-2022-1-2\(38-39\)-14](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2022-1-2(38-39)-14).

15. Граб А.В. Набуття активів у власність за дорученням як одна із форм об'єктивної сторони незаконного збагачення. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф.* (Хмельницький, 30 травня 2025 р.). Хмельницький, 2025. С. 22–25. URL: [https://univer.km.ua/sites/default/files/Наукова%20діяльність/Збірник%20тез%20Міжнародної%20науково-практичної%20конференції%20\(м.%20Хмельницький%2С%2030%20травня%202025%20року\).pdf](https://univer.km.ua/sites/default/files/Наукова%20діяльність/Збірник%20тез%20Міжнародної%20науково-практичної%20конференції%20(м.%20Хмельницький%2С%2030%20травня%202025%20року).pdf) (дата звернення: 21.08.2025).

16. Вороніжський Я.В. Цивільне судочинство у справах про визнання



необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2024. 315 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/91d5cf1b-fc34-4481-89da-1aa6c5b34617> (дата звернення: 21.08.2025).

17. Постанова ЄСПЛ у справі Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye [ВП], no. 15669/20, 26 вересня 2023 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-227636> (дата звернення: 21.08.2025).

18. Трепак В. Незаконне збагачення: кого і за що каратимуть. *Дзеркало тижня*. 25 листопада 2016 р. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/nezakonne-zbagachennya-kogo-i-za-scho-karatimut-.html> (дата звернення: 21.08.2025).

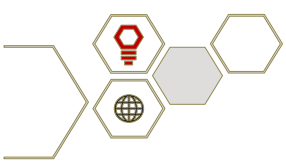
19. Дудоров О.О., Вознюк А.А. Незаконне збагачення: у пошуках дієвої моделі кримінально-правової заборони. *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення: матер. міжнар. наук.-практ. кругл. столу* (Харків, 17 травня 2019 р.) / уклад.: Л.М. Демидова, К.А. Новікова, Н.В. Шульженко. Харків: Константа, 2019. С. 77–99.

20. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 4 липня 2018 р. у справі № 688/788/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75286445> (дата звернення: 21.08.2025).

21. Орловський Р.С. Інститут співучасті у кримінальному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 512 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16854> (дата звернення: 21.08.2025).

22. Кваша О.О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. 560 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2013_24_48 (дата звернення: 21.08.2025).

23. Quintas Pérez M. El delito de enriquecimiento ilícito. Análisis de su compatibilidad con el ordenamiento jurídico español. Valencia: Editorial Tirant lo Blanch, 2025. 604 p. URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=325311>



(дата звернення: 21.08.2025).

24. Постанова ЄСПЛ у справі Saakashvili v. Georgia, nos. 6232/20 and 22394/20, 23 травня 2024 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233761> (дата звернення: 21.08.2025).

25. Постанова ЄСПЛ у справі Varvara v. Italy, no. 17475/09, 29 жовтня 2013 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128094> (дата звернення: 21.08.2025).

26. Постанова ЄСПЛ у справі Pessino v. France, no. 40403/02, 10 жовтня 2006 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77359> (дата звернення: 21.08.2025).

27. Довідник із застосування статті 7 Європейської конвенції з прав людини. Ніякого покарання без закону: принцип встановлення законом кримінальних правопорушень і покарань. Оновлено 31 серпня 2024 року. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_7_ukr (дата звернення: 21.08.2025).